

głębokiego kryzysu światowego rodzącym postawy sceptycyzmu. Intymność – przeciwko monumentalizacji. Uczoność – przeciwko doświadczanej codzienności. Intelktualna refleksja przeciw nagłej obrazowej zmysłowości. Delikatność wobec brutalizacji. Statyzm nazywania przeciwko ekspresjonistycznej dysharmonii.

Autor dalej posługuje się znaną typologią postaw awangardowych przedstawioną swego czasu przez S. Morawskiego. Twórczość Hlasa widziałby w syntetycznej możliwości autotelicznej realizacji poetyk i doświadczania demiurgiczności poety, zaangażowaniu, i katastrofizmie współczesnego nadchodzącego zagrożenia.

Książkę zamyka szkic „Słowacka poezja dla dzieci a J. Tuwim”. Autor określił tu recepcję Tuwimowskich wierszy dla dzieci oraz jej oddziaływanie na literaturę słowacką (tu przede wszystkim wiersze dla dzieci M. Valka i L. Feldka).

Tezy główne wszystkich szkiców zbiera Pavol Winczer w obszernym podsumowaniu (w języku angielskim). Do książki dołączono rzetelną, wręcz drobiazgową bibliografię. W sumie można powiedzieć, że znakomita to dzieło i godne polecenia wszystkim zainteresowanym związkami literatury słowackiej, czeskiej i polskiej XX stulecia oraz komparatystycznymi metodami analizy tych związków.

Henryk Pustkowski

MÁRIA BÁTOROVÁ:

*J. C. HRONSKÝ A MODERNA.
MÝTUS A MYTOLÓGIA V
LITERATÚRE. I*

wyd. Bratislava, VEDA 2000 s. 168.

„Ostatnie słowo” słowackich badań historycznoliterackich określające twórczość, osobowość, warsztat literacki, światopogląd, społeczne, polityczne, przede wszystkim zaś życiowe konteksty (zwłaszcza po roku 1945) Józefa Cigera Hronskiego (1896–1960) stanowią dwa zbiory z badawczej „produkcji” Maticy Słowackiej (Studia biograficzne 19, Studia biograficzne 22). Zbiory owe były poprzedzone międzynarodowymi konferencjami (w latach 1992, 1995) poświęconymi autorowi, któremu towarzyszyła do niedawna metafora „białej plamy” w świadomości i możliwościach poznawczych praktyki literackiej oraz życia literackiego na Słowacji.

Osoba, twórczość i biografia J. C. Hronskiego stały się powszechną wartością, którą zajmują się nie tylko podręczniki historii literatury, ale także wartością, która zyskała znamię symbolu dramatycznych węzłów we współczesnej historii narodu słowackiego po drugiej wojnie światowej.

J. C. Hronski należy do „gwiazd stałych” kultury narodowej dwudziestego wieku, którym poświęca się wiele uwagi, bowiem idzie tu o osobowość, na którą składają się wielorakie działania i doświadczenia o wyraźnym społecznym, politycznym i kulturowym znaczeniu, osobowość kształtowaną przez rolę pisarza, nauczyciela, artysty, egzulanta i emigranta, wcześniej – administratora Maticy Słowackiej, publicysty kulturalnego, organizatora życia narodowego zarówno w ojczyźnie jak i za granicą, twórcę koncepcji naukowych (organizowanie Maticy w latach 30), założyciela czasopisma dla dzieci i młodzieży i świetnego realizatora genu „dziecięcego”, prozaika, twórcę orientowanego na modernistyczne dyskursy od

lat 20 po 60 oraz najwyraźniejszą osobowość spośród pisarzy słowackich żyjących na emigracji po drugiej wojnie światowej.

Znaczenia twórczości Hronskiego nie zmniejszyły nawet te badania literackie zmierzające do określenia tekstowych i pozatekstowych związków jego poetki, kiedy w trudnych czasach sama osoba i dzieło Hronskiego były jedynie „faktem” w historii literatury. W drugiej połowie lat 60 liczni badacze inicjują reedycję jego tekstów prozatorskich zatem i jego powrót do literatury. Wymienić tu należy przede wszystkim komentatorską i wydawniczą aktywność J. Števčeka, J. Nižňaského, J. Boba, pierwszą monografię poświęconą jego twórczości napisał A. Matuška (1970). Zainteresowanie Hronskim nie osłabło także po jego śmierci na emigracji (1960), bowiem dalej powstawały szkice eksplikujące filozofię, estetykę, etykę i sens twórczości Hronskiego poza Słowacją (P. Petro).

Powrót dzieła twórczego J. C. Hronskiego na Słowację następował drogą dwoistą i symbolicznie zarazem. W latach 60 poprzez reedycję powieściowej i nowelistycznej twórczości („Pisarz Gracz”, „Mistrz Andreas Bur”). W latach 90 doszły jeszcze – w nowym redakcyjnym wydaniu nieznane do tej pory teksty autora „Świata na mokradłach”: – zbiory opowiadań: „Puchar ze szlifowanego szkła” i „Sprzedawca talizmanów.” w *Dziela wybranych* (t. 1-3) pod red. Števčeka (1993).

Historycznoliterackie badania nad życiem i twórczością J. C. Hronskiego skoncentrowały się w 90 latach w *Maticy Słowackiej* (A. Matovčík), gdzie powstały wspomniane wcześniej *Studia Biograficzne* oraz publikacja Matovčíka dokumentująca twórczość Hronskiego (1996) nadto Katalog wystawy związanej z 100 rocznicą narodzin pisarza („Herold słowa, piękna i miłości”).

W latach 90 twórczością Hronskiego zajęła się wnikliwie Maria Bátorová (1950). Efektem tych zainteresowań jest

praca o charakterze monograficznym (J. C. Hronski a modernizm. Mit i mitologia w literaturze wyd. Veda 2000 recenzenci naukowci A. Matovčík, Th. Strauss, M. Jähnichen).

Centralna teza, poprzez którą ujmuje Bátorová „przestrzeń” twórczą Hronskiego polega na przeświadczeniu, że mamy do czynienia z autorem, który dokonuje ponadczasowego „oglądu” bytu, z autorem o ustalonej filozoficznej koncepcji życia, oceniającego sceptycznie teraźniejszość, przejawiającego zaś optymistyczną refleksję nad przyszłością stwarzającą możliwość samopoznania. M. Bátorová interpretuje Hronskiego w kontekstach literatury światowej, zaś jej zamiar nie jest metodologiczną „powtórką” ani wymuszonym pomysłem. To byłoby nawet niemożliwe, jest przecież Hronski w sposób naturalny przesiąknięty modą europejską, zaś jego „naturalność” wiąże się z rozwojem świadomości europejskiej zaznaczającej się od pierwszego dziesięciolecia po lata 40 dwudziestego wieku. Społeczności europejskie powodowane doświadczeniami wojny poszerzyły definicje i prognozy wynikające z tezy o utylitaryzmie człowieka w świecie współczesnym – teraz już wszakże określonego przez humanistyczne rozumienie i formowanie swojego świata ludzkiego. Fakty polityczne zachodzące w latach między dwiema wojnami i po rozwojowym etapie po ich zakończeniu relatywizowały pragnienia, konstrukcję i pragmatykę w nadziei o zbliżającym się czasie Europy „szczęśliwej”.

M. Bátorová nie koncentruje się na tych kontekstach twórczości Hronskiego, o których już wiele pisano, np. w pracy „Lata lęku i napięcia” (Causa editio 1992) skupiającej się przede wszystkim na określeniu orientacji chrześcijańskiej w literaturze.

M. Bátorová przechodzi od roli historycznoliterackiej badaczki życia i twórczości Hronskiego do stanowiska wyznaw-

czyni, egzegetyki myśli autorskiej i świata literackiego pisarza. Autorka zatem pomija znane, kanoniczne koncepcje wiążące się z dziełem Hronskiego. Trochę nawet zdumiewa fakt, że nie wykazuje wyraźniejszego zainteresowania najnowszymi badaniami, ale koncentruje się jedynie na swoich konstatacjach, które łączy z chrześcijańską orientacją inspirowaną wiedzą o sztuce (P. Ricoeur, H. Motekat, J. Pieper, K. Kerényi, M. Slivka, J. Guilton, H. V. Sokel, S. Gabliková i in.).

Oryginalną tezę o światowych literackich kontekstach prozy Hronskiego rozwija Bátorová w komparatystycznych blokach, które eksplikowane są bądź za pośrednictwem wykładu, bądź interpretacji i porównania wewnętrznych elementów tekstu artystycznego. Zestawia twórczość Hronskiego z V. Faulknerem, F. M. Dostojewskim, T. Mannem, K. Hamsunem, A. Strindbergiem, E. Kästnerem, K. Čapkem ale także z twórczością plastyczną – A. Jasusch, E. Munch. Do kręgu badawczego włączyła Bátorová teksty następujące: „Mistrz Andreas Bur”, „Pisarz Grač”, „Józef Mak”, „Świat na Trzęsawisku”, w tym kontekście badawczym przypomina z literatury dziecięcej „Budkoviča” i „Dubkoviča”, przy okazji też przywołuje „Puchar ze szlifowanego szkła”.

Interpretacyjny oraz komparatystyczny zamiar M. Bátorovej łączony jest z pojęciem modernizmu, symbolizmu, ekspresjonizmu, egzystencjalizmu, mitu i mitologii, z chrześcijańskimi orientacjami w sztuce i nauce oraz mechanizmami ich przenikania do wewnątrztekstowych relacji: narratora i postaci – i dalej: określany jest jako ekspresja moderny w poetyce i estetyce tekstu ewokując związki skończonego i nieskończoności, temporalności i ponadczasowego, snu, lęku, śmierci, miłości, poczucia winy i grzechu, indywidualizmu, refleksowania pożądań i roli kobiecy w sztuce a także poprzez „chwyt” groteski i humor widoczny w tekstach Hronskiego (i jego protagonistów).

Operacje, jakich dokonuje M. Bátorová na tekstach Hronskiego oraz tekstach porównywanych z nim autorów, zmierzają do poetyki „dzieła otwartego”, przede wszystkim – z jej punktu widzenia – niekonwencjonalnego odkrywania osobowości autora. Historyczka literatury w tej mierze koreluje swoje ustalenia badawcze także z potencjalnymi (nieużytymi wcześniej) tezami – konstrukcjami myśli chrześcijańskiej, wiedzy o sztuce, psychoanalizy, socjologii oraz filozofii towarzyszącej awangardzie i modernizmowi w początkach dwudziestego wieku. W części wstępnej („J. C. Hronský...”) dookreśla M. Bátorová stanowisku wobec modernizmu następującym résumé: „Ponieważ nie ma wystarczającej definicji modernizmu, można ciągle jeszcze, od nowa określać jego koordynaty „(s. 10), które to stwierdzenie solidarnie wspólbzmi w partiach, kiedy rozumie modernizm jako: „nurt, który był i jest obecny w słowackiej literaturze, ale z ideologicznych i politycznych powodów nie było pożądane, aby był nazwany i analizowany jako ‘modernizm’ – nurt o wyraźnej i duchowej orientacji” (s. 10).

Modernizm wyznaje symbol, mistykę, zmysłowość, kontrast, reflektuje nowość tematyczną, nową społeczną i indywidualną sytuacyjność w fabularnej i konstrukcyjnej organizacji tekstu. Znaczy to także, a najwyraźniej jest to zamiarem Bátorovej – że stara się zrozumieć intencje autora, w modernizmie powstaje empatyczna konstelacja między autorem i jego tekstem, „ponieważ autorstwo w tym czasie oznacza przede wszystkim autorefleksję” (s. 10), aktywizuje intuicję, stwarza napięcie między emocją oraz rozumem, przede wszystkim w swej całości tekst się „wytwarza” (kultuwuje) w granicach zjawisk indywidualnych i samotności swego twórcy. Wnikanie w zjawisko modernizmu za sprawą „archei” autora oznacza też wolę Bátorovej, by wyróżnić w tekście symbole, aksjomy,

tezy, idee oraz wyprowadzone z nich wartości argumentujące mniemania interpretatorki o „niekomunikatywności” sztuki modernistycznej oraz o nieporównywalności warsztatu artystycznego. W części „Życie jako labirynt albo szukanie domu. Motyw outsidera w twórczości Faulknera i Hronskiego” związków intertekstowych poszukuje się na poziomie konstrukcji postaci („Światłość w sierpniu” – „Mistrz Andreas Bur”) Po raz pierwszy koncentruje się tu uwagę na zjawiskach przemocy, ofiarności, iluzoryczności doznań, samotności i zamknięcia się w sobie jako postawy, którą indywiduum przyjmuje w obronie przeciwko powszechnym mniemaniom, a także – na problemie śmierci, kryteriach prawdy, by w efekcie dookreślić modernizm jako nurt intensyfikowanej uwagi, refleksyjności oraz umiejętności niepoddawania się dramatycznej, życiowej, praktycznej rzeczywistości.

Punkty wspólne w twórczości Dostojewskiego i Hronskiego („Człowiek w walce z losem”) eksplikuje Bátorová przywołując dylogie zbrodni i kary, skończonego wobec nieskończoności w tekstach syntetyzujących te postawy (powieści Dostojewskiego i „Mistrz Andreas Bur” Hronskiego). Problemy winy i kary są tu jeszcze aktualizowane poprzez odniesienia do recepcji Dostojewskiego przez T. Manna i M. Prousta. Problem ludzkiego cierpienia otwiera tragedię snów, tęsknot, działań, zagubienia w moralnych grzechach podmiotu w taki sposób, że zarówno z perspektywy dobra i zła, indywidualnego i powszechnego, aktualnego i przeżytego widać oddalenie, w którym czas, świadomość i prawda nie dają jakiegos przyjaznego rozwikłania dylematów. Postać Bura z powieści Hronskiego – w przeciwieństwie do postaci Dostojewskiego – poświadcza przyjęcie chrześcijańskiej tezy poświęcenia się dla innych, ponowienia odkupicielskiego gestu „pozytywnej” ofiary: nawet wówczas,

kiedy przeważa wyraźny sceptyczny dystans wobec mas oraz zalecenie pokory wobec Boga stwarzające nowe aspekty poznawcze (dla postaci) i nowy punkt widzenia (dla autora) złożonej sytuacji indywidualności, która doznaje „przebudzenia w tłumie” i musi wybierać między wolną wolą a konieczną realizacją „gestu” egzystencjalnego. „Przygodność” jest wszakże nieobecna u obu interpretowanych autorów.

„Pogанизm” „Doktora Faustusa” i „chrześcijaństwo” Anreasa Bura prowokowało do interpretacji faustycznego motywu u obu pisarzy (część: „Andreas Bur – genius loci albo czarnoksiężnik”). Studium indywidualności twórczej i znakowej koncepcji autora w tym rozdziale wnika najgłębiej w struktury osobnicze obu pisarzy: „T. Mann i J. C. Hronski w konstrukcjach postaci Adriana Levr- kühna i Anreasa Bura – każdy z nich własną drogą i własną metodą – doszli do podobnych wniosków – do absolutnego odrzucenia zła i do obrazu „życia godnego” (s. 64). Powtarza się tu problematykę kary i winy, geniusza twórczej pracy, idei wielkości i małości człowieka, nadto prezentuje się poglądy autorów wobec „technik” narracyjnych (rola dysputy intelektualnej u Manna, monologowa narracja auktoralna u Hronskiego) (s. 58).

Nieobecność agrarnego archetypu w szkicu biograficznym („O postaciach i przestrzeni w utworach K. Hamsuna i J. C. Hronskiego...”) kompensowana jest dalej analizą tekstów „Józef Mak” i „Pożegnanie ziemi. Relacja przestrzeni i postaci jest niezbędna dla określenia podobieństwa postaw autorskich (Hamsun, Hronski, Jasusch), które generuje intelektualny sceptycyzm, otwarcie na egzystencjalne gesty, ciężar samotności doznawanej przez twórcę, gdzie istnienie „bez bruzd na twarzy” i „bez domu” (s. 79) oznacza byt wykorzeniony i zbyteczny.

Kobieta jako fatum, zagrożenie, wamp – to rozdział poświęcony A. Strin-

dbergowi, E. Munchowi i Hronskiemu. Zaznaczmy tylko na marginesie, że autorka (z pewną szkodą dla problemu) nie odwołała się do prac V. Petrika o postaciach kobiecych w twórczości Hronskiego. „Niejednoznaczność” kobiety prezentowana w dramatach Strindberga u Hronskiego przejawia się w wieloznaczności, ale też indywidualizowaniu postaci kobiecych w powieściach: „Józef Mak”, „Świat na Trzęsawisku”. W roku 1930 w czasie wywiadu Hronski powiedział, że charakterystyczną cechą kobiety jest jej „niedefiniowalność” oraz wielorakość „tożsamości”, które czynią z niej istotę inną, jednocześnie zaś spójną, uwiarygodnioną – dodajmy – przez intensywność przeżywania rzeczywistej „dramaturgii uczuciowej”. Rozdział „Świat dziecięcy...” można jedynie uznać za szkic tych obszarów tematycznych (literatury dla dzieci i młodzieży). W sposób interesujący porównano tu losy twórców (Kästner, Hronski), ale to przecież nie może określać metod interpretacyjnych specyficznego genu. Różnicowanie poetyki konfrontowanych autorów ewokuje kilka problemów wiążących się wyraźnie z problematyką specyficznego adresata tych tekstów (czytelnika młodego). Rozdziały „Mit i mitologia”, „Socjologia moderny: pisarz w XX wieku” oraz „Sztuka modernizmu jako poznanie wymiaru ludzkiego” nadbudowała Bátorová nad refleksją teoretyczną – ogarniającą poglądy na teorię, eksplikację i schematy badawcze – którą prezentowała w rozdziałach komparatystycznych. Interpretacje M. Bátorovej, jej ekskursje w tekst literacki nazbyt jednoznacznie zostały „zakotwiczone” w filozoficznych i socjologicznych poglądach chrześcijańskiej orientacji – w ten sposób przyznając twórczości Hronskiego pozycję naznaczoną już wyczerpaniem. Stąd się też rodzi powtarzanie i utrwalanie argumentów o modernistycznych tendencjach w jego (sc. Hronskiego) epice, o sceptyczny-

mie jego gestów życiowych, o moralnej spójności jego empatycznego pojmowania dziejów ogólnych i przeżyć osobniczych

„Głos” M. Bátorovej dostroił się do tych tendencji badawczych, które wykraczają poza konwencjonalne metody badania życia i twórczości. Lektura książki Bátorovej wnosi interesujące ustalenia i pomysły interpretacyjne (koordynaty) zarówno odnoszące się do autora jak i jego tekstów. Prowokuje jednakowoż do dopełnienia „miejsc (badawczo) niedookreślonych”.

Viera Žemberová

GRZEGORZ GAZDA:
SŁOWNIK EUROPEJSKICH
KIERUNKÓW I GRUP
LITERACKICH XX WIEKU,
Wydawnictwo Naukowe PWN,
Warszawa 2000, s. 768.

„Słownik – jak pięknie i celnie napisał Stanisław Urbańczyk – to cierpliwy i nieznużony doradca, towarzysz kształcenia się i kulturalnego życia, kulturalnego obcowania z jakimkolwiek językiem, tak obcym, jak bodaj w większym stopniu własnym, z literaturą piękną i naukową” („Słowniki i encyklopedie – ich rodzaje i użyteczność” 1991, s. 7) Taki właśnie kompetentny doradca, erudycyjny przewodnik towarzyszący obcowaniu z literaturą i wiedzą o niej pojawił się wśród polskich słowników literackich. Jest to imponujące encyklopedyczne dzieło Grzegorza Gazdy, historyka literatury i komparatysty, który od lat bada literaturę polską i obcą XX wieku, a w szczególności różnorodne zjawiska awangardowe. Jest to dzieło indywidualne, całkowicie autorskie – owoc wieloletniej pracy naukowej i warsztato-